

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

Жигайло Л.І.

магістрантка;

Кульчицький І.М.

доцент,

Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПИСУ ФІТОНІМІВ В АКАДЕМІЧНОМУ ТЛУМАЧНОМУ СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Фітоніми (з грецької *φύτον* – рослина та *ὄνομα* – ім'я, назва) – особлива група лексики української літературної мови – впродовж останніх десятиліть досліджується багатьма лінгвістами у різних аспектах. Розглядалися проблеми ботанічної термінології (З. Коломієць, С. Адаменко), проводився словотвірний аналіз ботанічної номенклатури (Я. Закревська, А. Шамота), вивчалися фразеологізми з компонентами-фітонімами та фітоніми у пареміології (Н. Петрова, В. Ужченко) тощо.

Незважаючи на значний науковий доробок, спрямований на дослідження ботанічної лексики, деякі питання залишаються нез'ясованими. Зокрема, особливості та принципи лексикографічного опису фітонімів в лексикографічних джерелах комплексно не досліджувалися.

Мета нашого дослідження полягає в аналізі лексикографічних принципів, що лежать в основі побудови словникових статей фітонімів у «Словнику української мови» в 11-ти томах (СУМ11) [5]. Матеріалом дослідження стали 852 словникові статті назв рослин, вилучених із вищезгаданого словника методом суцільної вибірки. Вибір тематичної групи фітонімів для нашого дослідження обумовлений тим, що назви рослин належать до групи об'єктів, які характеризується стійким кількісним складом, що забезпечує повноту охоплення досліджуваного матеріалу, а також фітонімічна лексика яскраво репрезентує життєвий досвід людини, її тонкі, індивідуальні спостереження за навколишнім

світом. Отже, можна говорити про відображення специфічних рис характеру, культурних та історичних традицій народу у лексиці флори.

Фітоніми мають ряд специфічних особливостей, які вирізняють їх серед термінів в традиційному розумінні. Він має міжнародну (латинську) і національну назву. Обидва варіанти вважаються рівноправними. Більш того, існують ще й діалектні назви рослин, здебільшого фольклорного характеру. Хоча їх не можна класифікувати як терміни, але вони мають повне право на місце в терміносистемі, оскільки образна назва, що відбиває зовнішні ознаки, лікувальні властивості, біологічний цикл і ін. часто допомагає зрозуміти мотив номінації тієї чи іншої рослини. Тому термінологічний масив фітонімів включає три види найменувань: наукове, загальноприйняте, діалектне.

За спостереженнями Т. Заграєвської, у кожному лексикографічному джерелі можна чітко встановити такі його композиційні складові: 1) мегаструктуру (megastructure) – вступ / передмова, власне словник і додатки; 2) макроструктуру (macrostructure) – загальна будова, характер і природа його лексичних одиниць; 3) мікроструктуру (microstructure) – побудова словникової статті та спосіб її заповнення [1, с. 731]. Мегаструктура СУМ11 складається зі 1) вступної частини, яка включає передмову; вступ (характер словника, наукові засади та будова його словникових статей); умовні скорочення і їх пояснення (скорочення ремарок, назви мов, наріччя і діалектів та бібліографічні скорочення); 2) корпусу, який організовує, насамперед, його макроструктуру (основний список слів, тобто власне словник), де, своєю чергою, представлені словникові статті, що і складають мікроструктуру словника.

У межах дослідження лексикографічного представлення фітонімів особливий інтерес становить мікроструктура словника, а саме, її основний компонент – словникова стаття. Н. Павленко у дисертаційному дослідженні про особливості гендерних фразеологізмів зазначає, що трактування словникової статті, як самостійного типу тексту, дозволяє розглядати її інформативність, як в аспекті цілісності, так і в аспекті розчленованості. Це дає можливість в дослідницьких цілях аналізувати кожен частину словникової статті окремо і в той же час враховувати її взаємодію з іншими частинами цілого [4, с. 45].

У СУМ11 фітоніми тлумачаться у словникових статтях чотирьох типів, які можна охарактеризувати як повна, розгорнута, скорочена і мінімізована. Вони мають таку структуру:

1. Повна: фітонім (з наголосом) + граматична характеристика + латинська назва + синонімічні назви+ глоса + дефініція + ілюстративні приклади + фразеологія (F + Gr + Ln + S + G + D + II + Id).

2. Розгорнута: фітонім (з наголосом) + граматична характеристика + латинська назва + дефініція + ілюстративні приклади (F + Gr + Ln + D + II).

3. Скорочена: фітонім (з наголосом) + граматична характеристика + дефініція + ілюстративні приклади (F + Gr + D + II).

4. Мінімізована: фітонім (з наголосом) + граматична характеристика + дефініція (F + Gr + D).

Таблиця 1

**Типи словникових статей, що тлумачать фітоніми,
у «Словнику української мови» в 11-ти томах**

Лексикографічна модель	Кількість	%
F + Gr + Ln + S + G + D + II + Id	4	0,46%
F + Gr + Ln + D + II	357	42,00%
F + Gr + D + II	485	56,92%
F + Gr + D	6	0,70%
Усього	852	100%

Джерело: розроблено авторами

Аналіз даних, наведених в таблиці, свідчить, що одиниця, яка тлумачиться, її орфоепічна та граматична характеристика і дефініція є обов'язковими фіксованими розділами словникової статті, а глоса, латинський термін, ілюстративна частина та фразеологія факультативні та взаємозамінні.

Найбільш ілюстративною з точки зору лексикографічного дослідження фітоніма є його дефініція, яка складає найістотнішу й найважливішу частину його тлумачення, містить його семантичну характеристику. Авторка монографії «Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови» Л. Томіленко зазначає: «Дефініція терміна, залишаючись цілком науковою, повинна вказати лише на ті суттєві ознаки, які виділяють окремий термін у його термінологічній системі» [6, с. 31]. Дефініція є опорним компонентом словникової статті, стрижнем для глоси й ілюстративної частини, які істотно доповнюють її, створюючи тим самим більше можливостей для повного розкриття значення. У СУМ11 дефініція фітонімів містить у

собі, як правило, родо-видовий визначення, відомості про морфологію рослин, вказівки на час цвітіння та місця поширення, дані про особливості культивування, господарське застосування, опис зовнішнього вигляду рослини в цілому чи окремих її частин (плодів, листків, стебла тощо).

Г. Колшанський зазначає, що у структурі лексикографічної дефініції знаходить адекватне відображення мовна картина світу, яка породжується свідомістю людини у зв'язку з її практичною діяльністю. Він підкреслює, що саме ставленням людини до якого-небудь предмета чи явища світу на певному рівні оволодіння цим світом і пояснюється не лише майбутній вибір назви до нього, а й спосіб його опису, що відображає практичне використання відповідного об'єкта [2, с. 32].

У лексикографії неодноразово наголошувалося, що тлумачення значення в словниковій статті не може здійснюватися без допомоги додаткової інформації про одиницю, що досліджується. Глоса, як частина словникової статті, може включати різноманітну інформацію. Саме поняття «глоса» трактується як система позначок. Позначка, у свою чергу, визначається як експлікований у вступній частині словника лексикографічний засіб (зазвичай, у формі скороченого слова або словосполучення), за допомогою якого читачеві повідомляється, що відповідна мовна одиниця (або мовне явище) відноситься до певної сукупності однорідних в якомусь відношенні одиниць або явищ [3, с. 110]. Серед позначок, що використовуються в словникових статтях про фітоніми, виділяються:

- стилістичні, що визначають приналежність реєстрового слова до того або іншого функціонального стилю, а також позначки оцінного характеру (*розм., жарт., ірон.*);
- термінологічні, тобто ті позначки, що обмежені термінологічною сферою вживання (*бот., фарм.*);
- граматичні – такі маркери, що співвідносять одиницю фразеологізму з різними граматичними категоріями (*збірн., одн., мн.*);
- локативні позначки: (*діал.*).

У процесі дослідження фітонімів було виявлено, що найчастотнішими в структурі словникової статті є стилістичні, територіальні та термінологічні позначки.

На жаль, лише у 42,46% словникових статей наявні латинські терміни, що відповідають реєстровій одиниці, хоча схематизація фітонімів вимагає їх обов'язкової наявності, адже точність відповідності

еквівалентів у різних мовах можливо вивірити лише за допомогою латинського терміна.

Список використаних джерел:

1. Заграевская Т. Б. Вклад А. Баррера и Ч. Леланда в раскрытие генезиса и бытия англоязычного афроэтносубъязыка / Т. Б. Заграевская // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Серия Филология. – Самара, 2013. – Т. 15. – № 2 (3). – С. 731–740.
2. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 107 с.
3. Морковкин В. В. О базовом лексикографическом знании / В. В. Морковкин // Учебники и словари в системе средств обучения русскому языку как иностранному. – М.: Русский язык, 1986. – С. 102–117.
4. Павленко Н. О. Гендерний компонент у структурі та семантиці фразеологічних одиниць сучасної англійської мови: дис. канд. філ. наук: 10.02.04 / Павленко Н. О. – Запоріжжя, 2017. – 210 с.
5. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. I-XI.
6. Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови: [монографія] / Л. М. Томіленко. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. – 160 с.

Лебеденко С.О.

кандидат філологічних наук, доцент,

Полтавський юридичний інститут

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРИЗВИЩА-КОМПОЗИТИ В АНТРОПОНІМІКОНІ МІСТА ДНІПРО

Власні імена невід’ємно пов’язані з життям людей, тому інтерес до їх вивчення не припиняється. Загальновідомо, що європейська ономастика, на думку багатьох учених, пройшла три етапи становлення: донауковий (до XIX ст.), період становлення, коли власні імена були об’єктом дослідження географів, істориків, етнографів, лінгвістів та ін., і науковий, власне ономастичний (з 20-х років XX ст.), який характеризується виникненням ономастики як самостійної науки.